

**TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'DE
DİL, AHLÂK VE SİYASET**

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'DE DİL, AHLÂK VE SİYASET

Editör:

İhsan Fazlıoğlu, İbrahim Halil Üçer

Yayın No: 36

Araştırma Serisi: 17

ISBN:

1. Basım, Temmuz 2020

Yayına Hazırlık: Mehmet Beydemir

Kapak: Abdullah Fuad Kılınç

Kapak Görseli: Oturan prenses. Muhammed Murad Semerkandi tarafından tasvir edilmiş 'mürekkep' tasvir. Maverannehir, ykl. 1600. Smithsoian NM of Asian Art, A. M. Sackler Gallery, S1986.304.

İç Tasarım: T. Erdal Kara

© İLEM Yayınları 2020

Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt

Hazar Reklam Matbaacılık

Sertifika No.: 26482

İskitler / Ankara

Telefon: +90 312 278 50 77

ilem
YAYINLARI

Aziz Mahmut Hüdayi M. Halk C. Türbe Kapısı S. No:13 Üsküdar - İstanbul

Tel: 0216 310 43 18 Faks: 0216 310 43 18

www.ilemyayinlari.com - info@ilemyayinlari.com

İLEM Yayınları, İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve Nobel Akademik Yayıncılık ortak markasıdır.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'DE DİL, AHLÂK VE SİYASET

Editör:

İhsan Fazlıoğlu, İbrahim Halil Üçer

ilem
YAYINLARI

İçindekiler

Önsöz	vii
Teşekkür	xiii
Osmanlı Ulemâsının Siyasal Bilimler Tasavvuru: Taşköprülüzâde ve Kaynakları Bağlamında Bir İnceleme <i>Mustakim Arıcı</i>	1
Taşköprülüzâde'nin <i>Risâle fî beyâni esrârî'l-hilâfeti'l-insâniyye</i> Adlı Eserinde Maddî ve Manevî Siyaset Tasavvuru <i>Özkan Öztürk</i>	27
Taşköprülüzâde'de Siyaset Kavramı ve Kaynakları Üzerine Bazı Gözlemler <i>Ahmed Tahir Nur</i>	57
<i>Şerhu'l- Alâki'l-Adudiyye</i> Geleneği Çerçevesinde Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Ahlâkî Tekâmül Anlayışları <i>Asiye Aykıt</i>	83
Taşköprülüzâde'de Erdemler Ahlâkı <i>Mustakim Arıcı</i>	113
<i>Miftâhu's-Se'âde</i> ve <i>Misbâhu's-Siyâde</i> Adlı Eseri Çerçevesinde Taşköprülüzâde'nin Dil ve Dil Bilimleri Anlayışı <i>Şükran Fazlıoğlu</i>	153

Tefsir Şerh-Hâşiye Yazımında Taşköprülüzâde'nin <i>Hâşiye 'alâ Şerhi'l-el-Keşşâf li'l-Cürcânî</i> Adlı Eseri <i>M. Taha Boyalık</i>	177
Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve Muhtasar Nahiv Metni <i>Müftetihu İlmi'l-i'râb</i> Risâlesi <i>Ali Aslan</i>	199
Taşköprülüzâde'nin Teftezânî-Cürcânî Arasındaki İstiâre Tartışmasına Bakışı: <i>Mesâlikü'l-halâs fi</i> <i>mehâliki'l-havâs</i> Risâlesi <i>Alaaddin Günay</i>	227
Taşköprülüzâde'nin Yahudilere Karşı Reddiyesi <i>İsmail Taşpınar</i>	247
Bir Osmanlı Âlimi Olarak Taşköprülüzâde'nin Siyasetle İmtihani: "Da'vâ-yı Âsiyâb" (Değirmen Vak'ası) Örneği <i>Mehmet Gel</i>	275
Yazarlar Hakkında	307
Dizin	311

Önsöz

Bir anlam ve değer varlığı olarak insan İslam felsefe-bilim çalışmalarının en temel araştırma konularından biri olmuştur. Bu çerçevede *Tekvînî Kitabın* yani Evren'in tüm yönleriyle açıklanmasını üstlenen bilimler yanında *Tenzilî Kitabın* yani *Kur'an-ı Kerim*'in anlaşılmasını deruhte eden dil bilimleri geliştirilmiştir. Çünkü hem *Tekvînî* hem de *Tenzilî* kitabın açıklanması ve anlaşılması için dakik ve sahih bir dilin varlığı zorunlu görülmüştür. Bu çerçevede Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan itibaren dil bilimlerine özel bir önem verilmiş; yüksek İslam kültürünün üretimine paralel olarak dil bilimlerinin öğretiminin seviyesi de sürekli artırılmıştır. Nahiv ve Sarf gibi temel dil bilimleri yanında Belagat (Meânî-Beyân- Bedî'î) bilimleri de süreç içinde geliştirilmiş; Molla Fenârî ile birlikte bu gelenek hem mantık hem de usûl bilimleriyle ilişkilendirilmiştir. Ali Kuşçu'nun delaletiyle de rasyonel dil teorisi denebilecek ilmu'l-vaz' medreselere ders olarak konmuştur. Tüm bu gelişmeler, XIV. yüzyılının ikinci yarısından itibaren kelam ve felsefenin ilgili konularıyla bir arada ele alınmaya başlanmış ve dil bilimlerinde hem genel konularda hem de muayyen mesail üzerinde metinler üretilmiştir. Bu gelişme-

lerin neticesinde Molla Lûtfî İslam tarihinde ilk ve tek olarak dil bilimlerini, fiziksel dil nazariyesi çerçevesinde *vaz'* kavramını merkeze alarak sınıflandırmış; düşüncelerini dilsel seviyede Kur'an-ı Kerim ile irtibatlandırmış ve bu konuda müstakil bir kitap telif etmiştir. Dil bilimlerinde bu ve değişik alanlardaki diğer gelişmelerin XVI. yüzyıl İstanbul'undaki bağlamı içinde yetişen ve *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde* adlı eserinde dili, mutlak varlık kavramının bir tecellisi kabul eden Taşköprülüzade, çalışmalarında dil bilimlerine ilişkin konulara da yer vermiştir. Onun Arap dilbilim geleneğinin temel eserlerine yazdığı şerh ve haşiyeler, sadece dil bilimlerinin teknik bahislerine ilişkin görüşlerin açısından değil bir Osmanlı aliminin dilbilimlerini konumlandırma çabası açısından da değerlidir.

Amelî felsefenin bir konusu olarak değer, özellikle ahlâkî değerler ile siyasî değerler, kökenleri, kaynakları, yaptırımları gibi konular İslam felsefe-bilim tarihinin klasik devrinden itibaren gündemdeki yerini korumuştur. XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin hem toplumsal hem de siyasi açıdan ulaştığı seviye ile bu seviyenin çizdiği resim Taşköprülüzade'nin ilgisiz kalamayacağı bir özellik gösterir. Nizâm-ı âlem ile devlet-i ebed-müddet kavramları etrafında Osmanlı toplumu ve devletinin kendine biçtiği seçkin yer ve yönlendirici vazife, bu dönemde pek çok siyasetname ve ahlak metninin yazımını tetiklemiştir. Bu bağlamdır ki, İslam felsefe-bilim tarihindeki en önemli amelî felsefe kitaplarından birinin, *Ahlâk-i Alâî*'nin yazımını mümkün kılmıştır. Bu bağlamda Taşköprülüzade hem kelamî hem felsefî hem de irfanî gelenekler açısından insanı ele almış; ahlâkî ve siyasî değerler ile ilişkisini farklı zaviyelerden işlemiştir. Kaleme aldığı muhtelif hacimlerdeki ilimler tasnifi kitaplarının yanında, telif ettiği pek çok eserde insanın hem kemal

hem de saadet arayışını incelemiş; dünyevî olanın yanında uhrevî olanı da göz önünde bulundurmuş; maddî siyaset yanında manevî siyasetin imkânlarını da tespit etmeye çalışmıştır.

Bu çalışma İLEM ve İSTEV tarafından yürütülen “Taşköprülüzâde Projesi” kapsamında 18-20 Kasım 2016 senesinde İLEM, İSTEV, Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi iş birliği ile İstanbul’da düzenlenen “Uluslararası Taşköprülüzâde Sempozyumu”nun bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu sempozyumda sunulan tebliğler, aradan geçen süre içerisinde Taşköprülüzâde’ye ilişkin kavrayışımızın kazandığı farklı boyutlara bağlı olarak derinleşti. Diğer taraftan sempozyumu takip eden süre boyunca, sempozyumun bir parçası olduğu “Taşköprülüzâde Külliyyatı Projesi” devam etti. Proje bağlamında Taşköprülüzâde’nin daha önce neşredilen eserlerine yenileri ilave edildi ve hazırlanan eserler ileri araştırmalara tâbi tutuldu. Bu çalışmalar ilk meyvesini daha önce yayımladığımız *Taşköprülüzâde’de Bilgi, Bilim ve Varlık* kitabıyla vermişti. Şimdi *Taşköprülüzâde’de Dil, Ahlâk ve Siyaset* kitabı ile Taşköprülüzâde’nin amelî ilimler etrafında inşa ettiği fikriyatı değerlendirme imkânı buluyoruz.

Elinizdeki kitapta Müstakim Arıcı, Özkan Öztürk ve Ahmed Tahir Nur, Taşköprülüzâde’nin siyaset teorisini İslam düşünce geleneğindeki felsefe, kelam, tasavvuf ve edeb literatürüyle ilişkili bir şekilde ele almakta ve Taşköprülüzâde’nin siyaset tasavvuruna ilişkin kapsamlı bir değerlendirmeye girişmektedir. Asiye Aykıt ve Müstakim Arıcı’nın Taşköprülüzâde’yi bir ahlak düşünürü olarak ele alma yönündeki çalışmaları ise İslam ahlak düşüncesindeki farklı tutumları Taşköprülüzâde üzerinden ne ölçüde takip edebileceğimiz, Taşköprülüzâde’nin bu tutumlar içerisindeki yerinin ne olduğu ve önerdiği erdemler şema-

sının boyutlarıyla ilgili önemli bir katkı oluşturmaktadır. Taşköprülüzâde'nin daha önce İLEM ve İLKE ortaklığıyla yürütülen İslam Ahlak Projesi bağlamında neşredilen *Ahlâk-ı Adûdiyye Şerhi*, düşünürün ahlak teorisini çıkarma hususunda önemli bir katkı oluşturmuş, Müstakim Arıcı'nın İlem Yayınları'ndan neşredilen *İnsan ve Toplum, Taşköprülüzâde'nin Ahlâk ve Siyâset Düşüncesi* başlıklı kitabı ise alanın genel çerçevesini inşa etmişti. Dolayısıyla bu kitapta yer alan makaleler, Taşköprülüzâde'nin ahlak düşüncesiyle ilgili daha önce yapılan çalışmaları tamamlama ve sonraki çalışmalar için yol gösterici olma niteliği taşımaktadır.

Kitapta yer alan makalelerin bir diğer bölümünü, Taşköprülüzâde'nin Osmanlı düşünce geleneğinin ayrılmaz bir parçası olan dil bilimleri alanına yaptığı katkılarla ilgili çalışmalar oluşturmaktadır. Şükran Fazlıoğlu, Ali Aslan ve Alaaddin Günay Taşköprülüzâde'denin genel dilbilim tasavvurunu ortaya koyacak bir çerçevenin yanı sıra, tikel dilbilimleri alanında yaptığı katkıları da ortaya çıkarmaktadır. Taha Boyalık'ın yazısı ise dilbilimlerini iş başında göreceğimiz tefsir alanını hesaba katarak Taşköprülüzâde'nin *Keşşâf Haşiyeleri* literatüründeki yerini değerlendirmektedir. Nihayet Mehmet Gel'in kadı olarak Taşköprülüzâde'yi bir dava üzerinden tanıtan çalışması ile İsmail Taşpınar'ın bir polemikçi olarak Taşköprülüzâde'yi Hristiyanlığa karşı yazdığı reddiye dolayımında takdim eden çalışması elinizdeki kitaba tarihsel bir boyut kazandırmaktadır.

Yapılan neşirler ve bunlar üzerinden yürütülen yeni araştırmalara rağmen Taşköprülüzâde çalışmalarıyla ilgili olarak hâlâ yolun başındayız. İslam düşünce geleneğinin Osmanlı Ülkesi'ndeki en büyük temsilcilerinden biri olan Taşköprülüzâde'yi tüm boyutlarıyla kavrayabilmek için düşünce tarihçilerinin Taşköprülüzâde'yi de içeren büyük

resme, daha büyük bir ciddiyet ve gayretle yönelmeleri gerekiyor. Bu bakımdan kitabın, daha önce yayımlanan ve yayımlanmaya devam edilecek diğer eserlerle birlikte bu büyük resmi tamamlama çabaları için teşvik edici bir adım olmasını temenni ediyoruz.

*İhsan Fazlıoğlu
İbrahim Halil Üçer*

Teşekkür

Bu kitap “Taşköprülüzâde Projesi” kapsamında gerçekleştirilen “Uluslararası Taşköprülüzâde Sempozyumu” başta olmak üzere, “Taşköprülüzâde Külliyyatını Neşir Projesi” ve “Taşköprülüzâde Okumaları” sayesinde hayat kazandı. Öncelikle projeye destek vererek sabırla çalışmaları himaye eden İlmi Etüdler Derneği (İLEM) ile İlim, Sanat, Tarih, Edebiyat Vakfı’na (İSTEV) şükran borçluyuz. Ayrıca sempozyumun gerçekleştirilmesine katkıda bulunan Türk Tarih Kurumu ile İstanbul Medeniyet Üniversitesi’ne müteşekkirimiz.

“Taşköprülüzâde Okumaları”na iştirak ederek metinlerin anlaşılması ve yorumlanmasına eşlik eden bazı arkadaşlarımızın katkısı, bu kitapta doğrudan metin seviyesinde görünmese bile fikir ve yorum seviyesinde takip edilebilir. Bu çalışmanın da içinde yer aldığı ürünlerin ortaya çıkmasını mümkün kılan sebatları kadar, fikrî katkıları için de müteşekkirimiz. Ayrıca Doç. Dr. Süleyman Kaya’ya bu eserde yer alan çalışmalardan bir kısmının değerlendirilmesi hususunda verdiği katkıdan dolayı teşekkür ediyoruz.

Nihayet hem sempozyum hem de neşir projesinin sorunsuz yürümesi için gayret gösteren ve bu maceradaki hem sıkıntı hem de sevinçleri bizimle paylaşan, adlarını burada tek tek zikredemediğimiz, herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

*İhsan Fazlıoğlu
İbrahim Halil Üçer*